

'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye (Kitābu'l-Melikī)* adlı eserinde damardan kan alma-1: Kan almayı bilme üzerine*

On phlebotomy in 'Alī b. al-'Abbās al-Majūsī's work *Kāmil al-Şinā'a al-Ṭibbiyya (The Royal Book)*-1: On knowing how to draw blood
Özgür Kuşⁱ, Ahmet Acidumanⁱⁱ

ⁱDr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi Göz Kornea Birimi

<https://orcid.org/0000-0002-0046-4572>

ⁱⁱProf. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik AD., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* adı verilen eserin ikinci cildinin "hastalıkların el ile tedavisi" üzerine olan dokuzuncu makalesinin kan alma ile ilgili olan bölümünü Arapçadan Türkçeye çevirerek Türk tıp tarihi literatürüne kazandırmak, Paulus Aegineta'nın *Epitome* adlı eserinin ilgili bölümüyle karşılaştırmak ve literatür eşliğinde tıp tarihindeki yerini belirlemeye çalışmaktır.

Gereç ve Yöntem: Çalışmada *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye*'nin 1294 H./1877 M. yılında Kahire/Bulak Matbaası'nda basılmış Arapça nüshası esas olmak üzere İstanbul Üniversitesi nüshası, Yale Üniversitesi/USA nüshası ve Süleymaniye Murad Molla nüshası incelenmiştir. Metinler arasında bulunan farklılıklar sonnotla gösterilmiş ve makalenin yazarları tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilerek bulgular kısmında sunulmuştur. Çevirisi yapılan bu bölüm daha sonra Paulus Aegineta'nın *Epitome* adlı eserinin İngilizce çevirisinin ikinci cildinin altıncı kitabında yer alan ilgili bölümle karşılaştırılmış ve literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular: Damardan kan alma hakkında verilen bilgiler *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye*'nin ikinci cilt dokuzuncu makalesinin "Kan almayı bilme üzerine" adlı ikinci bölümünde bulunmaktadır. Aynı konu Paulus Aegineta'nın *Epitome* adlı eserinin ikinci cilt altıncı kitabının "Sect. 40. On venesection" isimli konu başlığında yer almaktadır.

Sonuç: 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin damardan kan alma konusunda *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye*'de verdiği bilgilerin Paulus Aegineta'nın *Epitome*'sinde yer alan bilgilerle kısmen benzeşmekle birlikte daha detaylı ve daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Öte yandan bu konu hakkında literatürde eṭ-Taberī, er-Rāzī, ez-Zehrāvī ve İbn-i Sīnā gibi hekimlerin eserleri de incelendiğinde 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin muhtemelen eski kaynakları da harmanlayarak ve kendi gözlem ve deneyimlerinden de yararlanarak bu konuda özgün bir makale yazmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī, Kāmilu's-Sinā'ati't-Ṭibbiyye, Paulus Aegineta, Epitome (The Seven Books of Paulus Aegineta), Kan alma

ABSTRACT

Aim: This study aims to translate the chapter on the phlebotomy in the work of Hally Abbas called *Kāmil al-Sinā'a al-Ṭibbiyya* from Arabic to Turkish, to contribute to the Turkish medical history literature, and to compare this chapter with the relevant chapter in the Paulus Aegineta's *Epitome*, so to try to determine its place in the history of medicine in the light of the literature.

Material and Method: In this study, mainly the Arabic copy of *Kāmil al-Sinā'a al-Ṭibbiyya* printed in Cairo/Bulak Printing House in 1294 H./1877 M., Istanbul University copy, Yale University/USA copy and Süleymaniye Murad Molla copy were examined. The differences between the texts were shown with endnotes and translated from Arabic to Turkish by the authors, and presented in the results section. This translated chapter was then compared with the relevant section in the work of Paulus Aegineta's *Epitome* and discussed in light of the literature.

Results: The information about phlebotomy is in the second chapter titled "On knowing how to draw blood" of the ninth article of the second volume of *Kāmil al-Sinā'a al-Ṭibbiyya*. In addition, this subject is included in "Sect. 40: On venesection" of the sixth book of the second volume of Paulus Aegineta's *Epitome*.

Conclusion: The information given by Haly Abbas on phlebotomy is partially similar to the information given by Paulus Aegineta, however, it is more detailed and more comprehensive.

Keywords: Haly Abbas, Kamil al-Sinaa al-Tibbiya (The Perfect Book of the Art of Medicine), Paulus Aegineta, Epitome (The Seven Books of Paulus Aegineta), Phlebotomy

*Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi, 2022;12(2):294-307

DOI: 10.31020/mutfd.1080929

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 01 Mart 2022; Kabul Tarihi - Accepted: 06 Nisan 2022

İletişim - Correspondence Author: Özgür Kuş <kus.ozgur@gmail.com>

Giriş

Paulus Aegineta yedinci yüzyılda Doğu Roma/Bizans döneminde yaşamış önemli bir hekimdir. Kendisinden önceki hekimlerin bilgi ve birikimlerini bir araya getirerek *Epitome* adında ansiklopedik bir eser ortaya çıkarmış ve kendinden sonraki hekimlere de kaynaklık etmiştir. Yapılan literatür taramalarında Huneyn b. İshāk, er-Rāzī ve ez-Zehrāvī gibi 'Alī 'Abbās'ın da eserlerinde Paulus'tan yararlandığı ifade edilmiştir.¹⁻³ Literatürdeki bilgilerden yola çıkarak bu çalışmada 'Alī 'Abbās'ın da *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* adlı eserinin ikinci cilt dokuzuncu makalesinin kan alma ile ilgili bölümünde Paulus Aegineta'dan yararlanıp yararlanmadığı, eğer yararlandıysa bunun düzeyi, benzerlikleri ve farklılıkları, 'Alī 'Abbās'ın özgün bir makale yazıp yazmadığı gibi sorulara cevap bulmak istenmiştir. Bu kapsamda kan alma ile ilgili olan bu bölümün öncelikle Arapçadan Türkçeye çevrilerek Türk tıp tarihi literatürüne kazandırılması, sonrasında Paulus Aegineta'nın *Epitome* adlı eserinin ilgili bölümüyle karşılaştırılması ve literatür eşliğinde tıp tarihindeki yerinin belirlenmeye çalışılması amaçlanmıştır.

Paulus Aegineta, Hayatı ve Eserleri

Yunanistan'ın Aegina adasında doğduğu ve İskenderiye Tıp Okulu'nda eğitimini aldığı belirtilen Paulus Aegineta (M.S. 625-690) son büyük Bizanslı hekimdir.^{2,4-6} Bizans İmparatorluğu'nda yaşamış ve okumuş olmasına rağmen yaşamı boyunca Arap kültür ve medeniyetinin içerisinde bulunduğu ve İslam Coğrafyasında "Folus" olarak tanındığı bilinmektedir.^{4,7} Özellikle Hippokrates ve Galenus olmak üzere eski yazarlar ve hekimler (Oribasius, Aetius, Soranus vb. gibi) hakkında çok fazla bilgiye sahip olan Paulus'un en önemli çalışması, tıbbi ve cerrahi konularda çeşitli pratik tedaviler içeren ve büyük ölçüde Hippokratik ve Galenik tıp geleneğine dayanan *Epitome (The Seven Books of Paul of Aegina)* adlı eseridir. Bu eser XVII. yüzyıla kadar cerrahi alanında referans olarak kullanılmıştır.⁸⁻¹⁰ Diğer bir adıyla *Hypomnema* olarak da anılan ve yedisi günümüze ulaşan dokuz kitaplık bu eserin en dikkat çekici olan bölümü neredeyse cerrahinin her alanını kapsayan konuları ele alan altıncı kitabıdır.⁷⁻⁸

Epitome of Medicine (Epitomoe Medicoe Libri Septem) isimli bu anıtsal eser ilk olarak 1528 yılında Venedik'te Aldine Press tarafından Yunanca basılmış ve bunu 1532'de sırasıyla Basel ve Paris'te Latince olarak basılan iki baskısı izlemiştir.¹¹ İngilizce çevirisi ise Francis Adams tarafından yapılmış ve 1844-1847 yılları arasında Londra'daki Sydenham Derneği tarafından *The Seven Books of Paulus Aegineta* adıyla yayınlanmıştır. *Epitome*'nin (yalnızca altıncı kitap) ayrıca 1855'te yapılmış Fransızca ve 1914'te yapılmış Almanca çevirisi de bulunmaktadır.^{4,5,8,10,12}

Eserleri Greko-Romen tıbbi ile İslam Uygarlığı tıbbi arasında bir köprü olmuş olan Paulus'un çalışmaları IX. yüzyılda Huneyn b. İshāk tarafından Arapçaya çevrilmiş, Araplar tarafından yaygın bir şekilde kullanılmış ve çağlar boyu tıp ve cerrahi alanında en büyük otoritelerden biri olarak görülmüştür.¹¹ Er-Rāzī (865-925), ez-Zehrāvī (936-1013), 'Alī 'Abbās (ö.994) ve İbn-i Sīnā (980-1036) gibi seçkin İslam Coğrafyasındaki hekimleri etkilemiş ve onların eserlerine de kaynaklık etmiştir.¹⁻³

'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī, Hayatı ve Eserleri

Erken Rönesans literatüründe sıklıkla kendisinden alıntı yapılan ve Orta Çağ İslam dünyasının yetiştirdiği en önemli hekimlerden biri olan 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī el-Ahvāzī ya da el-Arrecānī (930?-994) Batı dünyasında "Haly Abbas" olarak bilinmektedir.¹³ İran'ın Güneybatısında Ahvāz yakınlarındaki Arecān'da doğduğu belirtilen 'Alī 'Abbās'ın Mecūsī lakabı ile anılmasının ise Mecūsī (Zerdüşt) bir aileye mensubiyetinden ya da Zerdüşt inancında olmasından dolayı kaynaklandığı ifade edilmektedir (**Şekil 1**).¹⁴⁻¹⁷ İbnü'l-Kıfti ile İbn Ebī Useybiyā'nın yazmalarından ve 'Alī 'Abbās'ın kendi makalelerinin sonuna düştüğü mükerrer notlardan elde edilen kısıtlı bilgilere göre Şiraz'ın ünlü hekimlerinden Ebū Māhir Mūsā b. Sayyār'ın (M.S. 983 öldü) öğrencisi olduğu, Bağdat'a giderek Büveyhilerden 'Ađūdu'd-devle el-Büveyhī'nin (M.S. 949-983) saray

hekimliğini yaptığı, muhtemelen onun adına kurulmuş olan 'Aḡūdī Bīmāristānī'nda çalıştığı, ansiklopedik bir tıp eseri olan *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* (*The Perfect Book of the Art of Medicine*) veya *Kitābu'l-Melikī* (*The Royal Book*) olarak da bilinen eserini de bu hükümdara ithafen Bağdat'ta çalıştığı sırada yazdığı ve kesin olarak bilinmemekle birlikte 994 yılında Bağdat'ta vefat ettiği belirtilmektedir.^{15,18-21}

Şekil 1. 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin, Somayeh Tabatabaee tarafından yapılan portresi, Şiraz Tıp Bilimleri Üniversitesi Müzesi, Şiraz, İran.¹⁶

'Alī 'Abbās'ın tıp sanatının en mükemmel tamamlayıcısı anlamına gelen *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* adlı eserinin ilk bölümlerinde, Hippokrates'ten (İbukrāt) itibaren Galenus (Cālinūs), Oribasius, Paulus (Fulūs), Heron (Ehrun), Jean de Serapion (Yuhannā b. Serāfiyūn), Yuhannā b. Māseveyh (Mesihī) ve er-Rāzī gibi kendinden önceki hekimlerin eserlerini inceleyerek bunların eksik yanlarına vurgu yaptığı, eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirdiği ve kendisinin daha mükemmel ve daha pratik bir eser ortaya koyacağını bildirdiği literatürde yer alan çalışmalarda ifade edilmiştir.^{18,21-23} Er-Rāzī'nin *el-Hāvī*'sinden daha sistematik ve kısa, İbn-i Sīnā'nın *el-Kānūn*'undan (*The Canon of Medicine*) daha pratik bir eser olarak değerlendirilen *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye*, *el-Kānūn fi't-Ṭibb* onun yerini alıncaya kadar Doğu ve Batı tıp dünyasında kullanılan ana kaynaklardan biri olmuştur.^{17,18,24,25} Ayrıca Avrupadaki tıp okullarında er-Rāzī'nin *el-Hāvī*'si, ez-Zehrāvī'nin *et-Taşrif*'i ve İbn-i Sīnā'nın *el-Kānūn*'unun yanında XVII. yüzyılın sonlarına kadar okutulmuş, temiz bir anlatım tarzından dolayı tıp öğrencileri tarafından daha çok tercih edildiği belirtilmiştir.²⁶

Batı da *Liber Regius* olarak bilinen, iki kısımdan (cuz') oluşan ve her iki kısmında da "maḡāle" adı verilen onar bölüm yer alan eserin birinci kısmı 399 Bāb'dan oluşan teorik bilgileri, ikinci kısmı ise 664 Bāb'dan oluşan pratik tıp bilgilerini içermekte ve yaklaşık 400.000 kelimedenden oluşmaktadır.^{14,15,18-23,27} *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* ilk kez Afrikalı Constantinus (~1015-1087) tarafından 'Alī 'Abbās'ın ismi anılmaksızın Latinceye kısaltılarak çevrilmiş ve *Pantechne* (*Liber Pantegni*) adıyla Batı'ya tanıtılmıştır. Eserin tümü 1127 yılında Antakyalı/Pisalı Stephanus tarafından 'Alī 'Abbās'ın ismini de anarak ikinci kez *Liber regius* adıyla Latinceye çevrilmiş, 1492 yılında Venedik'te ve 1523 yılında da Lyon'da basılmıştır.^{17,20,23}

Birçok Arapça el yazma nüshası olan eser taş baskı olarak Lahor/Pakistan'da (1283 H./1866 M.) ve Bulak/Mısır (1294 H./1877 M.)'da basılmıştır.^{18,21} Eserin bazı kısımlarına yönelik Urduca, Fransızca, Almanca, İbranice ve Türkçe tercümelemlerin de bulunduğu belirtilmiştir.^{15,18,21,25} 'Alī 'Abbās'ın *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye* adlı eseri

dışında kendisine ait olduğu belirtilen birkaç eserinin daha bulunduğu ifade edilmektedir. Bunlar: *Kitāb fi't-Ṭib*, *Risāle fi'l-Faşd* ve *Mudevātu'l Emrād bi'l- Edviyetu'l-Mufrede* adlı eserlerdir.^{15,18,21,28}

Gereç ve Yöntem

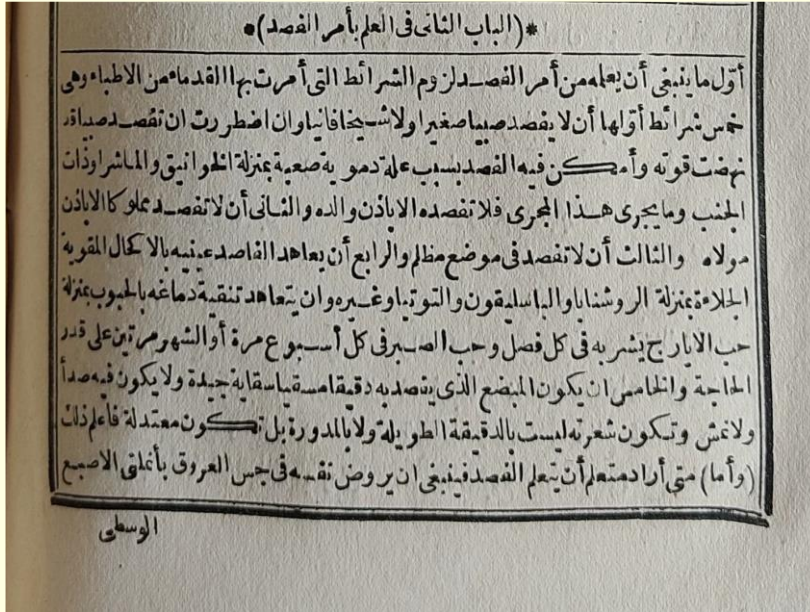
Bu çalışmada *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye'* nin 1294 H./1877 M. yılında Kahire/Bulak Matbaası'nda basılmış Arapça nüshası esas alınmıştır (**Şekil 2**).²⁹ Ancak makaledeki eksiklikleri ve hataları düzeltebilmek ve daha sağlıklı bir metin elde edebilmek için bu nüshada bulunan ilgili bölüm, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı Arapça Yazmalar bölümünde bulunan (A.Y. 4713a) nolu nüshasının tıpkı basımında, Yale Üniversitesi/USA Kütüphanesi, 1085640 numarada bulunan nüshasında ve İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu 1482 numarada bulunan nüshasındaki ilgili bölümle karşılaştırılmış, metinler arasında bulunan farklılıklar sonnotlarla gösterilmiş, makalenin yazarları tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilerek bulgular kısmında sunulmuştur.³⁰⁻³² Çeviride nüshalar arasında bulunan eksiklikler veya farklılıklar metin içerisinde *italik*, transkripsiyon alfabesi ile yazılan Arapça kelimeler (sözlük anlamı tam olarak bulunamayan ya da bu şekilde kullanılmasının daha uygun olacağı değerlendirilen kelimeler) ise **koyu italik** olarak gösterilmiş ve sonnotlarda açık bir şekilde ifade edilmiştir. Sonnotlarda ifade edilen kelime farklılıkları veya eksiklikleri çoğunlukla Arapça ve transkripsiyon alfabesi ile yazıldıktan sonra Türkçe açıklamaları ile verilmiş, nüshalar farklı harflerle (Bulak nüshası-B, İstanbul Üniversitesi nüshası-İ, Yale Üniversitesi nüshası-Y ve Murad Molla nüshası-M) kısaltılarak gösterilmiş, sayfa ve satır numaraları verilerek okuyucunun nüshalar arasındaki farklılıkları ve eksiklikleri kolayca görebilmesi ve bulabilmesi sağlanmıştır. Çeviri sırasında Arapça kavram ve kelimelerin bulunmasında çeşitli sözlük ve yayınlardan yararlanılmıştır.³³⁻³⁷ Çevirisi yapılan bu bölüm daha sonra Paulus Aegineta'nın *Epitome (The Seven Books of Paulus Aegineta)* adlı eserinin İngilizce çevirisinin ikinci cildinin altıncı kitabında yer alan "Sect.40: On venesection" isimli bölümle de karşılaştırılmış ve ilgili literatür eşliğinde tartışma kısmında sunulmuştur.³⁸⁻³⁹

Şekil 2. *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye'* nin 1294 H./1877 M. yılı Bulak baskısının ikinci cildinin giriş bölümü.²⁹

Bulgular

'Alī 'Abbās "Kan almayı bilme üzerine" başlıklı bu ikinci bölümde (**Şekil 3**), öncelikle kan almada bilinmesi gereken ilk şeyin eski tabiplerin emrettiği beş şarta bağlı kalmak olduğundan söz etmiştir. Ardından kan almayı öğrenmek isteyen kişinin damarları ve onların yerlerini yoklama, damarları sinir ve kaslardan ayırma konusunda kendisini eğitmesi gerektiği, neşteri kullanma ve bağı [turnikeyi] uygulama ve damarları ortaya çıkarma konularına değinmiştir. Sonrasında damarları, onların yerlerini ve neşterin vuruş şekillerini üst ekstremitelerden başlayarak anlatmış, baştaki damarlarla devam etmiş ve aşağıya doğru ayaklara kadar sıralamıştır. Son olarak hangi durum ve yaştaki hastadan nasıl kan alınacağı ve kan almanın zamanı konusunda bilgilere yer vermiş, çıkan kanın rengi ve renk değişikliği konusunda da açıklamalarda bulunmuştur: ^{29,p.456-460}

Şekil 3. Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭibbiyye'nin 1294 H./1877 M. yılı Bulak baskısı ikinci cilt dokuzuncu makalesinde "Kan almayı bilme üzerine" başlıklı ikinci bölümün başlangıcı. ^{29,p.456}

İkinci Bölüm: Kan Almayı Bilme Üzerine

Kan alma işinde bilinmesi gereken ilk şey, eski tabiplerin emrettiği şartlara bağlı kalmaktır ve bunlar beş şarttır. Birincisi: Küçük çocuklardan ve yaşlılardan kan alınmamasıdır. Eğer **havānīk** (*anjın, faranjit, tonsilit vb.gibi* nefes almayı zorlaştıran boğucu hastalıklar), **māşerā** (kanlı şişlik), plörezi (akciğer zarı iltihabı) gibi güç, kanlı hastalıklar ve buna benzer hastalıklar sebebi ile yeni kuvvetlenmeye başlamış küçük bir çocuktan kan almaya mecbur kalırsan, babasının izni olmadan ondan kan alma. İkincisi: Sahibinin izni olmadan kölelerden kan alma. Üçüncüsü: Karanlık bir ortamda kan alma. Dördüncüsü: Kan alan kişinin, **rūşenāya** [görmeyi geliştirici bir madde], **bāselīkūn** (yaraların etini iyileştiren bir merhem), **tūtiyā** (çinko-bakır oksiti) ve diğerleri gibi şeylerle gözlerine kuvvetli ve belirgin bir şekilde sürme çekmesi, müşhil hapından her mevsim ve sarı sabır hapından da her hafta bir kez ya da ihtiyaca göre her ay iki defa içerek dimağını temizlemesi gerekir. Beşincisi: Kan alınacak neşter ince, iyice temizlenmiş, passız ve lekesiz olmalıdır. Neşterin *ucu* ne ince uzun, ne de yuvarlak dairesel olmalı, aksine orta ayarda olmalıdır, bunu böyle bil. Ancak öğrencinin, kan almayı öğrenmek istediğinde kendisini ^{29,p.456} orta ve işaret parmağı ile damarları yoklama konusunda eğitmesi gerekir. Böylece damar ile et ve sinir arasında yokladığı yeri bilir. Belki damarlar göz ile görülecek şekilde açıkta bulunmayabilir. Aksine ya bedeninin şişmanlığı ya ön kolun şişmanlığı ya da damarların inceliği sebebiyle etin içine batarak iyice yerleşmiş [nüfuz etmiş] olabilir. Bu durum görüldüğünde, üst kol (humerus), *ona zarar verecek incelikte* ve iyi sıkı olmayı engelleyecek kalınlıkta olmayan, orta kalınlıkta bir sargı ile bağlanır. Sargı dirsek yerinden dört bitişik parmak uzakta olur. Şişman kişilerde bu bağ sıkı olurken zayıf kişilerde sıkı olmaz. *Damarları arayacağın*

yerⁱⁱⁱ kan alınacak bölgeye yakın olur. Kan alınacak kişiye bir eli ile diğerini ovuşturmasını, avuç içi ile ön kolunu ovmasını ve üzerine sıcak su dökmesini söylersin. Dokunduğun yerin altında damarın *belirmesi*^{iv} ve ortaya çıkması için onun eline sıkı tutacağı top gibi bir şeyler verirsin. Eğer damar çok gömülü ve gizlenmiş ise damarın olduğunu varsaydığın yere parmaklarını koy ve ona kanı sür. Şayet damarın parmağının altında dolduğunu gördüyse, o damardır ve başka yolu yoktur. Eğer damarı bağladığında ortaya çıkmaz ise, onu çöz ve tekrar bağla, biraz sonra sana görünecektir. Şayet görünmez ise, kan alınacak kişinin eline ağır bir şey as ve bir saat beklet, o zaman ortaya çıkar. Eğer damar *gömülü*^v ise ve hata yapıp yapmadığından da emin değilsen, sol elinin orta parmağını damarın bulunduğu yerin üzerine koy, parmağının altında hissettiğin damarın olduğu yere neşteri sür, *yüce Allah'ın izniyle*^{vi} hata olmaz. Şayet neşterin darbesi zayıf düşer ise ve tekrarlamak istersen tamponu/kompresi ıslatma, üzerine tuz ve zeytinyağı koy, suyla ıslanmış bir neşter ile kan alma çünkü bu acı verir. *O yer*^{vii} çok soğuk ve *çok sıcak*^{viii} su ile yıkama. *Neşterin ucu da ince ve kısa uçlu olmalıdır, bu daha güvenlidir*^{ix}. Kan alma yerini yoklamaksızın, [kolun] iç yüzeyinde bulunan *bāsiliḳ* (basilik damar)'den kan alma. Bağlamadan önce ona dokun ve bak, belki damarın altında veya her iki tarafının birinde ona bitişik bir atardamar vardır. Damara dokunman ve üzerinde bir işaret belirlemen gerekir, sonra onu bağlar ve işaret yerinden damarın nasıl görüldüğüne bakarsın. Kan alan kişi atardamarın içinde bulunduğu bölgedeki damara darbeyi vurmaktan sakınır ve işin daha güvenli olması için atardamardan boş bir bölge bulmaya çalışır. Çoğunlukla atardamar önkolun yukarısında dirseğe doğru bulunduğundan, neşteri aşağıya doğru indirmen ve atardamar bölgesinden uzak durman gerekir ki böylece kanı alınan kişi selamete erişsin. Şayet atardamar, basiliğin altında bulunuyorsa ve kan alma zorunluluğun da ortaya çıktıysa, neşteri damarın ortasına koymak ve uzunlamasına [longitudinal] kan alman gerekir. Neşteri fazla derinleştirme, aksine yüzeysel olarak onu yukarıya doğru kes. Eğer atardamar, damarın her iki yanından birinde ise, neşteri atardamarın bulunduğu taraftan koyarak başlaman ve diğer tarafa doğru vurman gerekir. Neşteri, elinle yokladığında [bulduğun] atardamar bölgesini izleyen yere koyma. *Neşter ince ve kısa uçlu olursa daha güvenli olur*^x. *Ḳıfāl* (kolun dış yüzündeki damar)'den kan almaya gelince: Kas bölgesinden ete doğru inilmesi ve ondan darlamasına kan alınmaması gerekir, zira orası şişer. *Eḳḫāl* (ön kolun ortasındaki damar)'in altında bir sinirin bulunmadığını kontrol etmen gerekir. Şayet altında, sağında ve solunda sinir bulunuyorsa, neşterin başını siniri izleyen yere koy ve doğru bölgeye [kanı alacağın bölgeye] doğru yönlendir. Eğer iki sinir arasında isen uzunlamasına kan al. Damara vuruşunda [girişinde], başka bir damara girmediğine dikkat etmelisin ki çabuk iyileşsin. *Vuruşunu ete doğru damarın enli/geniş yerinden çıkarma, şayet böyle yaptıysan çabuk iyileşmez*^{xi}. Vuruşunun ne dar ne de geniş, normal bir şekilde olması gerekir. Şayet vuruşun geniş olursa, damar genellikle patlar ve *iyileşmesi*^{xii} gecikir. Eğer [vuruşun] dar olursa damardan iyi bir şekilde kan çıkmak yerine ince ve az çıkar. Genellikle ön kolda, derinin altındaki kanın toplanması yüzünden vuruşun/darbenin [kan alınan bölgenin] etrafında yeşil bir şişlik oluşur. Damara vuruşların, batırma şeklinde değil, kesme şeklinde olmalıdır. Kesme [işlemi]: Neşteri damara gerektiği miktarda batırma ve sonrasında damarı yukarıya doğru kesme demektir. Vuruş, damarın altındaki şeye zarar vermeksizin ihtiyaç duyulduğu ölçüde genişletilir.^{29,p.457} Batırma [işlemi]: Neşter ile damarı yarıp açmak, neşteri içeriye doğru sokmak ve yumuşak bir şekilde dışarıya çıkarmaktır. Belki neşter damarın iç yüzeyini aşır altındaki artere, kasa veya sinire girebilir ve kan alınan kişiye felaket getirebilir. Damara vuruşlarında neşter çok yüzeysel veya çok yatık olmamalı, aksine yüz üstünden biraz daha yatık olmalıdır. Vuruş şekillerine gelince dikkatlice bakman gerekir. Eğer hastada [kan alınan kişide], bir, iki veya üç kez tekrara ihtiyaç duyulursa, neşter darbesi boylamasına olmalıdır. Şayet böyle de olursa çabuk kaynamaz, zira böyle bir durumda önkol bükülürse damar açılır ve çabuk kaynaşmaz. Eğer onu bir kez tekrarlamak istersen, vuruşun eğik (transvers/oblik) olmalıdır. Şayet kan alınacak kişi tekrarlanmasını istemiyorsa, vuruşun enine olmalıdır. Böylece önkol katlandığında damarın yara dudakları birleşir ve çabucak kaynaşır. Eğer damar ince ise kanı boylamasına, kalın ise enlemesine al. Kan alınan kişi çocuk veya akli dengesi bozuk birisi ise, vuruş *ikisinin ortasında*^{xiii} dar bir şekilde olmalıdır ki çabucak kaynaşsın. Bununla birlikte kan tükürmek/kan kusmakta olduğu gibi bir maddeyi bir yerden bir yere çekmek istediğinde, vuruşu daralt ve kanı bir saat

akmaya bırak. Buna ilaveten, eğer damarın altında bir sinir varsa, ya da damar iki sinir arasındaysa boylamasına kan alınmalıdır ki neşter sinire isabet etmesin ve kan alınan kişinin başına **useylem**deki gibi bir kasılma ya da başka bir afet gelmesin. Şayet **useylem** (yüzük ile serçe parmak arasındaki damar) iki sinir arasında ise boylamasına kan almaya ihtiyaç duyulur ve ayrıca neşter sinire boylamasına ulaşırsa, zarar daha az ve selamete daha yakın olur. **Hablu'z-zirā'** (ön kol damarı) gözden kaybolan/batık bir damardır, çünkü yeri belli değildir. Bu yüzden boylamasına ince uçlu bir neşter ile kan alınır. Ne tarafa doğru battığına/kaybolduğuna bakılır ve battığı/kaybolduğu yerin **öbür**^{xiv} tarafından kan alınır. Kaybolan damarların tümünden bu şekilde kan alınır. Bağın [turniken], kan alınan bölgeye^{xv} yakın olmalıdır. **Cebhe** (alın), **şudğeyn** (şakaklardaki iki damar), **ırkayn ellezine halfi'l-ūzneyn** (kulakların arkasındaki iki damar), **mākayn** (göz pınarlarındaki iki damar), **tahte'l-lisān** (dil altı damarı), **ernebetu'l-enfi** (burun ucundaki damar)^{xvi} ile **vedceyn** (boyundaki iki ana toplardamar) gibi başta bulunan damarlardan kan almaya gelince: *şayet bu damarların birinden kan alınmak istenildiğinde*^{xvii}, geniş bir sargı veya mendil ile hastanın boynunu bağlaman ve kanla dolana kadar damar bölgesini ovalaman gerekir. Alına gelince, bir keser/nacak ile kan alınmalıdır. Alında dikine bulunan damar bölgesinin üzerine keserin ağzını koyarsın, *ya üç parmağınla uzaktan ya da neşterin geniş kısmıyla*^{xviii} vurursun ve orası yerinde açılacaktır. Şayet keser bulanmaz ise neşter ile kan alınır. Bu damarların hepsinden kan alırken dikkatli olmalısın. Neşteri tamamen batırma ve bilindiği miktarda içeriye sok. *Şayet damarı yukarıya doğru kesersen vuruşun mutedil olsun*^{xix} ve neşteri içeriye doğru daldırma, böyle yerlerde neşterin daldırılması büyük felâketler getirir. Zira kan alınırken neşter alın kemiğine isabet edebilir ve bu da baş ağrısına sebep olabilir. Şakaklardaki damarlardan kan alınırken [neşter] o bölgede bulunan kaslara ya da sinire isabet edebilir, bu da ağır bir migrene, şiddetli bir baş ağrısına ve görme zayıflığına sebep olabilir. Dilaltındaki damardan kan almaya gelince, neşter o bölgedeki kas ve sinire isabet edebilir, bu da dilde ağırlaşmaya sebep olabilir. Göz pınarlarındaki iki damardan kan almaya gelince, belki gözü hareket ettiren kaslara isabet edebilir ve kan alınan kişide şaşılığa sebep olabilir. Boyundaki iki ana toplardamardan kan almaya gelince, neşter boynu hareket ettiren kaslara ya da sinire isabet edebilir, *bu da kasılmaya ve boyun eğriliğine neden olabilir*^{xx}. Her iki bacakta bulunan damarlardan kan almaya gelince ki bunlar her iki diz boşluğunda bulunan iki damar ile topuğun üstünde bulunan iki damardır. Bunlar: **Şāfinān** (safenler) ve **nesā** (siyatik) damarlarıdır. Bunlar topuğun alt arka dış yüzeyindeki iki damar ile iki ayak tarağındaki damarlardır. Her iki dizdeki damardan kan almaya gelince, dizin yukarisından uyluğa doğru [olacak biçimde] bir turnike ile çok sıkı bir şekilde bağlamak gerekir. Hasta sırt üstü yatırılır, bacakları yukarıya doğru kaldırılır ve kan alan kişi^{29,p.458} diz boşluğundaki damarı yoklar ve boylamasına kanı alır. Safenlere gelince, turnikenin ayak bileğinin dört parmak yukarisında ve çok sıkı olması gerekir. Ayak taşın veya sert bir cismin üzerine konulur ve kuvvetli bir şekilde üzeri ovuşturulur. Böylece damar belirgin bir şekilde ortaya çıkar ve uzunlamasına kan alınır. Siyatik damarına gelince, pamuktan imal edilmiş geniş bir sargı ile baldırın eklem yerinden bağlanması ve turnikenin ayak bileğinin dört açık parmak yukarisına doğru *sağlamlaştırılması*^{xxi} gerekir. Turnike çok sıkı olmalıdır. Kan alınan kişinin ayağı taşın veya sert bir şeyin üzerine konulur, sonra o vakit damar aranır ve boylamasına kan alınır ve ihtiyaç miktarınca kan çıkarılır. Bu damardan çıkarılan kan soğuk olur çünkü o balgamsı bir kandır. Eğer çıkarılan kan yeterliyse, ayak bileği bölgesinden başlamak üzere aşağıdan yukarıya doğru turnikeleri bir bir çöz. Bu damarların hepsinden kan alma işleminin uzunlamasına olması gerekir ki neşterden dolayı sinir ve tendona hasar verecek bir afete yol açmasın ve kanı alınan kişiye felç getirmesin. Belki de [kanı alınan kişi] bundan ölebilir, çünkü bundan kramp ortaya çıkar ve bu kramp bir uzuvdan başka bir uzuva geçerek beyne kadar ulaşır. Bunun sonucunda beyin kasılır ve sahibi [kanı alınan kişi] ölür. Her iki ayak tarağında bulunan iki damardan kan almaya gelince, turnikenin aynı şekilde ayak bileklerinin yukarisında olması, damarın aranması ve kanın alınması gerekir. Ondandır kan alınması uzunlamasına olur. Şayet bu damarlardan kan alırken kan kesilirse kan alınan bölgeye zeytinyağı koymak gerekir. Yüzük ile serçe parmak arasındaki damardan kan alınırken avuç içi, *ayak damarlarından kan alınırken*^{xxii} ise ayak sıcak suya konulur. Kan bu gibi durumlarda erir ve düzgün bir şekilde çıkar. Kan alan kişinin sakınması gereken şeylerden biri de bağırsaklarında dışkı

birikmiş birinden kan almaktır. Bu kötü bir şeydir. Çünkü damarlar boş kalınca onlara bağırsaklardan kötü bir **keymus** (kimus) çekilir. Eğer kan alma zarureti ortaya çıkarsa, bir **şiyafe** (fitil) veya yumuşak bir lavman ile dışkı boşaltılır ve bağırsaklar temizlenir. Ne zaman hummalı birinden kan almak istersen ve humması nöbetler halinde ise, *nöbet günü kan almaktan kaçınmalısın. Eğer humması devamlıysa^{xxiii}* kan alma işleminin günün evvelinde, kuvvetin açık ve yerinde, sıcaklığın düşük olduğu bir vakitte olması gerekir. Yaz vaktinde veya sıcak mizaçlı birinden kan alınması da aynı şekilde olmalıdır. Ancak mizacı soğuk olan birinden ya da kış vaktinde [kan alınacaksa] gün yükseldiğinde [öğle vakti gibi] kan alınmalıdır. İlk seferinde az bir kan çıkar. Sonrasında ona [kanı alınan kişiye] elma suyu, *elma reçeli/kompostosu^{xxiv}* veya ayva suyu gibi bir şeyler içirilir. Midesi veya karaciğeri zayıf birinden, soğuk algınlığı olandan, cildi *tüysüz^{xxv}* ve bedeni yumuşak olandan ya da bedeni yıpranmış olandan kan alınmaması, zorunlu haller dışında sakınılması ve dikkat edilmesi gerekir. Kuvveti zayıf olandan da kan alınmaması gerekir. Zatürre, plörezi ve boğucu hastalıklar [anjin, faranjit, tonsilit gibi nefes almayı zorlaştıran hastalıklar] gibi, kırılğan hastalarda korkulan güç hastalıklar sebebiyle zaruri hallerde, kanın ondan [hastadan] bir seferde çıkarılmaması, aksine birkaç seferde ve azar azar çıkarılması gerekir. Bu durumda olduğu gibi hastanın kuvveti yerindeyse, çıkan kanın hali değişene kadar hastanın kanının çıkarılması gerekir. *Eğer kanın hali değişmeden^{xxvi}* [hastada] bayılma görülürse, bu durumdaki bayılmayı dikkate alma. Zira kan alınma sırasında gereği kadar kan çıkmadan önce bayılmak bazı insanların âdetindedir. İnsanların çoğu kanın ilk çıkışı sırasında bayılmaya maruz kalırlar. Eğer böyle bir durumla karşılaşsan, kan alınacak kişideki baygınlığı tedavi etmen gerekir. Kuvveti yerine geldiğinde [kan alma] işini tekrarla ve ihtiyacı miktarınca kanı al. Bizim sözümüzden şunu anlamın gerekir, kanın değişmesi sadece siyahtan kırmızıya doğru değişmesini gözlemek değildir, aynı zamanda kırmızıdan siyaha doğru değişmesini de gözlemektir. Bu da^{29,p.459} plörezi, zatürre ve karaciğer büyümesi gibi, iç organlarda^{xxvii} meydana gelen büyük, yoğun ve şiddetli *şişliklerde^{xxviii}* olur. Bu şişliklerde kan, çürük ve kokuşmuş olur. Hastadan kan aldığından çıkan kanın siyah olup olmadığına bakman gerekir. O [kan] kırmızıya dönene kadar beklenmesi gerekir. Bu, kötü şişliğin içerisinde biriken kirli kanın çıkması içindir. Şayet çıkan kan kırmızı ise, siyaha dönüşene ve kirli kan şişlikten çıkana kadar *beklenmesi^{xxix}* gerekir. Bunun da kuvvetin buna cevap verebilecek durumda olduğu, yaşın genç ya da buna yakın durumda olduğu, zamanın bahar veya havanın da ılık olduğu bir zaman da yapılması gerekir. Fakat durum bunun zıttı ise, yani kuvveti zayıf, yaşı küçük veya çok yaşlı, zaman da çok sıcak veya çok soğuksa, bu kişinin kanının kuvveti, yaşı ve zamanın elverdiği ölçüde alınması gerekir. Bu da, ihtiyaç miktarınca kanın defalarca ve azar azar alınması ile olur. Bu bölümden sonra yaş durumuna da bakılması gerekir. Belki hasta *yetmişli^{xxx}* yaşlarda olup gücü kuvveti kan almaya otuz küsur yaşlarında olan birinden daha uygun olabilir. Bununla birlikte yaşlı [kişi] iri yapılı, soluk renkli, azaları büyük ve kuvvetli ve kan verme alışkanlığı olan birisiyken, genç [kişi] şişman, beyaz renkli, tombul tenli ve arı bir bedene sahip olup, çok kan verme alışkanlığı olmayabilir. Şayet böyle bir durum varsa, yaşlıdan ihtiyaç miktarınca kanın çıkarılmasından kaçınılması ve durumu yukarıda anlatıldığı gibi olan gençten de çok kan alınmasından sakınılması gerekir. Bunlar kan alan kişinin izlemesi ve öğrenmesi gereken zikrettiğimiz kurallar ve tarif ettiğimiz şekilde tutması gereken ilkeler ve yollardır. Bu damarların her birinden kan almanın yararlarına gelince inşallah onları da burada zikredeceğiz, *Allah en iyi bilendir^{xxxi}* 29,p.460

Paulus kan alma konusuna “Sect. 40- On venesection” başlığında değinmiştir. Kısaca söze hangi durumdaki damarlardan kan alınmasının uygun olduğuyla başlamış, sonrasında hangi hallerde damardan kanın alınması ya da alınmaması, uygulama işlemi ve kısmi olarak kan alınan damarların faydaları ile ilgili bazı bilgilerden söz etmiştir.^{38, p.316-324}

Tartışma

'Ali 'Abbās kan alma konusundaki düşüncelerini, bilgilerini ve tecrübelerini makalesinin "2. Bölüm: Kan almayı bilme üzerine" adlı bölümde açıklamıştır. Öncelikle genel bir bilgilendirmede bulunma niteliğinde kan almada bilinmesi gereken ilk şeyin eski tabiilerin emrettiği beş şarta bağlı kalmak olduğundan söz etmiştir.²⁹

Bu şartlara bakıldığında özellikle ilk iki madde "Birincisi: Küçük çocuklardan ve yaşlılardan kan alınmaması, şayet havānīk, māşerā, plörezi gibi güç kanlı hastalıklar ve buna benzer hastalıklar sebebi ile yeni kuvvetlenmeye başlamış küçük bir çocuktan kan almasına mecbur kalırsa, babasının izni olmadan ondan kan alınmaması. İkincisi, sahibinin izni olmadan kölelerden kan alınmaması." önem arz etmektedir. Çünkü bu iki madde tıp etiği açısından o dönemlerde de yapılacak işlemler için yeterliliği olmayan kişi ve çocuklarda rızanın ya da başka bir deyişle onamın alınmaya çalışıldığını gösteren bir bulgu olarak değerlendirilebilir.³⁹

Sonraki maddelere bakıldığında ise "Üçüncüsü, karanlık bir ortamda kan alınmaması. Dördüncüsü, kan alan kişinin rüşenāya, bāslīkūn, çinko ve diğerleri gibi şeylerle gözlerine kuvvetli ve belirgin bir şekilde sürme çekmesi, müşhil hapından her mevsim ve sarısabır hapından da her hafta bir kez ya da ihtiyaca göre her ay iki defa içerek dimağını temizlemesi gerektiği. Beşincisi, kan alınacak neşterin, ince, iyice temizlenmiş, passız ve lekesiz ve ucunun da orta ayarda olması gerektiği..." cerrahi işlemleri yapacak olan hekim ya da kişilerin kendisini bu konularla ilgili olarak, bu alanda ün kazanmış yetenekli hekimlerden ve tecrübelerinden de faydalanarak, iyi bir şekilde eğitmesi gerektiğine önem verildiğini göstermektedir. Eski hekimlerin belirtmiş olduğu bu beş şartı kaleme alan 'Ali 'Abbās'ın da başta kan alma olmak üzere cerrahi konulara ve cerrahların eğitimine vermiş olduğu önemi ve dikkati göstermesi bakımından önemlidir.³⁹

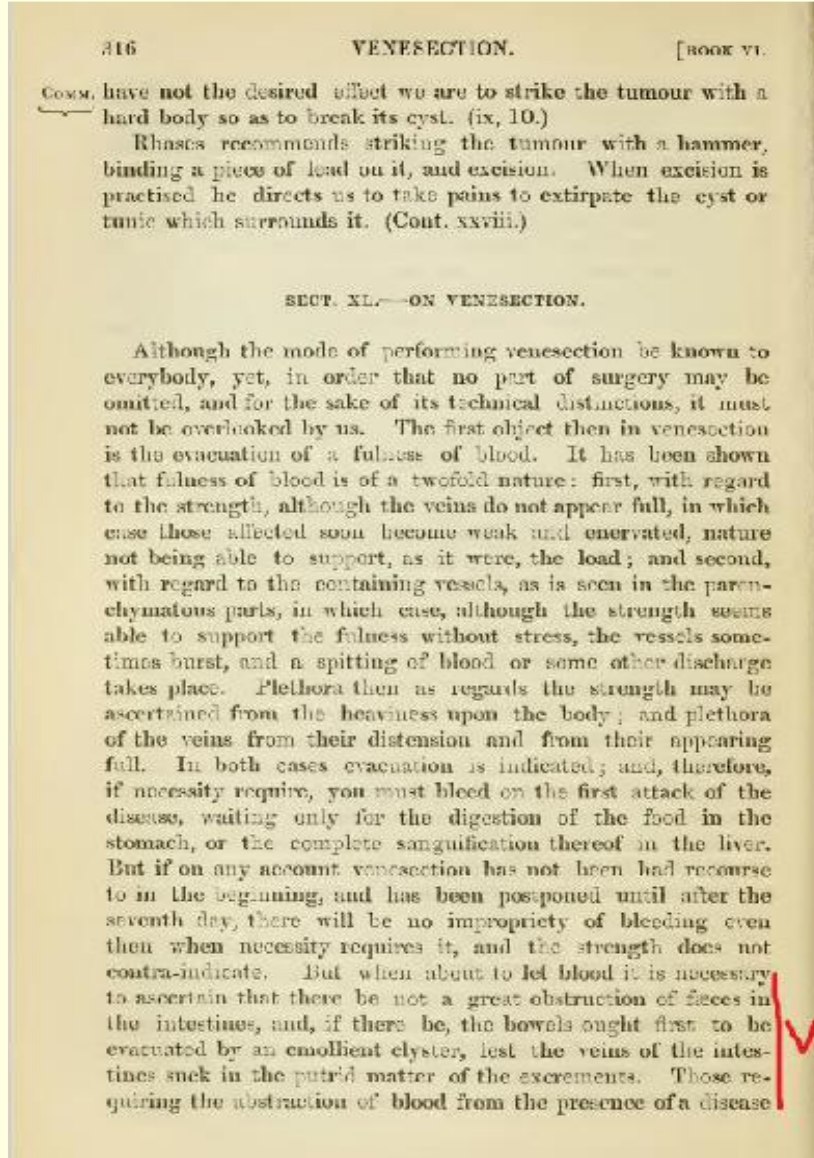
'Ali 'Abbās bu bölümün devamında damarları, onların yerlerini ve neşterin vuruş şekillerini üst ekstremitelerden başlayarak anlatmış, baştaki damarlarla devam etmiş ve aşağıya doğru ayaklara kadar sıralamıştır. Son olarak hangi durum ve yaştaki hastadan nasıl kan alınacağı ve kan almanın zamanı konusunda bilgilere yer vermiş, çıkan kanın rengi ve renk değişikliği konusunda da açıklamalarda bulunmuştur.²⁹

Paulus bu konu hakkındaki görüşlerini altıncı kitabının "Sect. 40- On venesection" konu başlığında ele almış,³⁸ p.316-324 'Ali 'Abbās'ın sözünü ettiği ve eski tabiilerin emrettiği bu beş şarttan hiç bahsetmemiş ve kan almayı öğrenmek isteyen birisinin kendisini nasıl eğiteceği konusuna da yer vermemiştir. Doğrudan hangi damarlardan kan alınmasının uygun olduğu, hangi durumlarda kan alınması veya alınmaması, uygulama işlemi ve kısmi olarak kan alınan damarların faydaları ile ilgili bazı bilgilerden söz etmiştir.³⁹

Paulus, kan almada öncelikle hastalıklı yerin kanatılması, yiyeceklerin sindirimi tamamlanana ve karaciğer kan yapana kadar beklenilmesi, bu durumlardan birinin olmaması halinde kan alma işleminin yedi gün sonrasına kadar ertelenmesi ve ardından kanın alınmasının uygun olacağı; organda yeni oluşmuş olan bir inflamasyon durumunda kan alma işleminin organın karşı tarafından yapılması ve organın kronik inflamasyonlarında ise aynı taraftan yapılması; ayrıca kan alma işleminin vücudun birçok bölgesinden yapılabileceği ve çoğunlukla dirseğin iç yüzeyinden yapıldığı gibi 'Alī 'Abbās'tan farklı ifadelerde bulunmuştur.³⁹

Paulus'un metninde – var anlamında "v" harfi ile – gösterildiği üzere içerik açısından 'Ali 'Abbās'ın metniyle kısmen benzer ifadeler de bulunmaktadır (**Şekil 4**). Örneğin: "bağırsaklarında dışkı birikmiş birinden kan alınması gerektiğinde, damarlara bağırsaklardan kötü bir dışkının emilmemesi için yumuşatıcı bir lavman ile boşaltılması ve bağırsakların temizlenmesi gerektiği. Her dönem kan alınabileceğini, ancak en üst seviyede hummalı birinden kan alınmamasını, eğer humması süreliyse kan alma işleminin günün erken vakitlerinde yapılması gerektiği. Kan almanın sadece hastalık olduğu zamanda değil koruyucu amaçla ilkbahar döneminde alınması, acil durumlar dışında on dört yaş altı küçüklerden, yetmiş yaş üstü yaşlılardan ve kuvveti zayıf olanlardan kan alınmaması ve dikkat edilmesi gerektiği..." vb. gibi. Ancak genel bir değerlendirme

yapıldığında her iki metin içeriğinin birbirinden farklı olduğu, 'Ali 'Abbās'ın bu konuyu daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele aldığı görülmüştür.³⁹

Şekil 4. *Epitome (The Seven Books of Paulus Aegineta Paulus Aegineta)*'nin ikinci cilt altıncı kitap "Sect. 40- On venesection" adlı konu başlığının giriş bölümü.^{38, p.316}

Öte yandan 'Ali 'Abbās'ın başka bir kaynaktan yararlanmış olma ihtimali de düşünülmüş, kendisinden önce ve sonra yaşamış bazı İslam Uygarlığı hekimlerinin literatürde yer alan ve kendisine ulaşılabilen eserlerinde kan alma ile ilgili çalışmalarına bakılmıştır.

Et-Ṭaberī, damardan kan alma konusuna *Firdevsu'l-Hikme* adlı eserinin dördüncü nev'inin on ikinci makalesinin "Birinci bölüm: Damardan kan alma üzerine" adlı başlığında yer vermiştir. Öncelikle damarları karaciğer ve kalp damarları olmak üzere ikiye ayırıp özelliklerinden söz ettiği, ardından vücuttan kan çıkarma yöntemlerini ele aldığı, sonrasında kan alınacak kişinin özelliklerinden ve kimlerden kan alınmaması gerektiği ve son olarak kan alma zamanları ile miktarından bahsederek kısa bir şekilde konuyu işlediği görülmüştür.⁴⁰ Yapılan karşılaştırmada et-Ṭaberī'nin açıklamalarının kısa ve 'Ali 'Abbās'ın metin içeriğinden farklı olduğu değerlendirilmiştir.

Er-Rāzī'nin, *Kitābu't-Ṭibbī'l-Manşūrī* adlı eserinin "Yedinci makale: Kan alma" ile ilgili bölümünde öncelikle kan alınacak damarları saydığı, kolda bulunan damarlardan başlayarak bacak ve kafa bölgesindeki damarları

ve yararlarını birer birer anlattığı, ardından kan alma sırasında oluşan hatalardan, hangi durumlarda kan alınması ve alınmamasından ve tedavisinden söz ettiği görülmüştür.⁴¹ Ancak yapılan karşılaştırmada er-Rāzī'nin, genel olarak kan alınacak damarlar ve kan alma konusunun içeriği açısından 'Ali 'Abbās ile kısmi benzerlikler taşımakla birlikte farklı olduğu gözlenmiştir.

Ez-Zehrāvī bu konuyu eserinin "Book II. Chapter 95. On venesection/ 2. Kitap. 95. Kısım: Kan alma hakkında" başlığında incelemiştir. On altısı kafa bölgesinde, her iki el ve kolda beşer adet olmak üzere onu el ve kollarda, her iki ayak ve bacaklarda üçer adet olmak üzere altısı ayak ve bacaklarda, toplamda "otuz iki"^{xxxii} adet kan alınabilecek damarın varlığından söz ederek, adlarını ve yerlerini tanımlayarak konuya başlamıştır. Ardından baş bölgesinde bulunan damarlardan kan alınmasının hangi rahatsızlıklara faydalı olduğu, nasıl yapılacağı ve kullanılan aletler hakkında bilgiler vermiştir. Sonrasında kol ve ellerde bulunan damarlardan kan alınması, yararları, nasıl yapılacağı, nelere dikkat edileceği ve koldan kan alma sırasında kullanılan aletleri ve resimlerini açıklamış, kan alma sırasında meydana gelen sıkıntılar ve nasıl müdahale edileceği hakkında genel bilgiler vermiştir. Son olarak bacaklarda bulunan damarlardan kan alınması ve yararları konusundan söz etmiştir.^{42,43} Kısaca ez-Zehrāvī'nin metninde de konunun içeriği ve kapsamı açısından 'Ali 'Abbās ve Paulus'un açıklamalarına benzer ifadelerin bulunduğu, ancak her iki metinden farklı olduğu görülmüştür.

Ayrıca İbn-i Sīnā'nın *Kan Alınacak Damarlar Risalesi*'ne ve *el-Kānūn fi't-Ṭıbb* adlı eserinin "1. Kitap, 3. Bahis, 2. Kısım, Yirminci bölüm: Kan alma" ile ilgili bölümüne bakılmıştır.⁴⁴⁻⁴⁶ İbn-i Sīnā'nın kan alma konusunda kullanmış olduğu "*Ucunda çok gizli kırıklık olan veya paslı bulunan neşter kullanılması çok korkulu, çok tehlikeli ve çok zararlıdır.*", "*...bağ [turnike] mutedil bağlanmalı...*", "*...Kan alınacak damar görünmediği zaman birkaç kez bağlanır ve çözülür...*", "*Çok kez kan alınan kişide baygınlık meydana gelir...*" vb. gibi bazı ifadelerin 'Ali 'Abbās'ın metninde de yer aldığı gözlenmiştir. Buradan yola çıkarak İbn-i Sīnā'nın kan alma sırasında uyguladığı bazı kuralları oluştururken 'Ali 'Abbās'tan yararlanmış olabileceği, ancak içerik açısından benzer ifadeler bulunmakla birlikte metinlerin birbirinden farklı olduğu değerlendirilmiştir.³⁹

Sonuç olarak 'Ali 'Abbās'ın damardan kan alma konusunda kaleme aldığı bu metnin başta Paulus Aegineta olmak üzere diğer hekimlerin metinlerinden de farklı olduğu, muhtemelen eski kaynakları harmanlayıp, kendi gözlem ve deneyimlerinden de faydalanarak kan alma konusunda özgün bir makale yazmış olabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmanın giriş bölümünde Ağırakça ve Böler tarafından 'Ali 'Abbās'ın diğer eserleri kapsamında belirtilen ve kan alma ile ilgili olan *Risāle fi'l-Faşd* adlı eserinin bu bulguyu destekler nitelikte olabileceği düşünülmektedir.^{15,18} Ancak daha kesin bir yargıya varabilmek için *Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye*'de yer alan bu bölümün yukarıda adı geçen eseri ile de karşılaştırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bilgi

Çalışmada herhangi bir maddi destek alınmamıştır. Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu çalışma Özgür KUŞ'un "Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye Adlı Eserinde Cerrahi Tedavi Uygulamaları ve Tıp Tarihindeki Yeri" başlıklı Doktora Tez'inden üretilmiştir.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Özgür Kuş: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

Ahmet Aciduman: Fikir, tasarım, veri toplama ve işleme, analiz ve yorum, kaynak taraması, makale yazımı, eleştirel inceleme.

- i “(شعرة), *şā're: tek saç kılı*” anlamındadır. Çeviride “neşter ucu” olarak kullanılmıştır (Ç.N).
- ii B: (457/4) (بتدقيقة تضر العضد) olarak bulunmakta, İ: (212/15), Y: (438a/18-19) ve M: (327b/20-21) (بالقوية التي تحرق العضد) olarak bulunmaktadır.
- iii B: (457/6) “(شد العموق), *şeddi'l-'umūk: derinleri yerleri sıkıkmak*” olarak bulunmakta iken, İ: (212/17), Y: (438a/20) ve M:(327b/22) “(تفقدك للعروق), *tefekḳuduke lil -'urūk: damarları arayacağıın yer*” olarak farklı bulunmaktadır. Çeviride “damarları arayacağıın yer” olarak kullanılmıştır (Ç.N).
- iv B: (457/8) “(بروز), *burūz: belirme, çıkma, meydana gelme, açığa çıkma*” olarak bulunmakta iken, İ: (212/19), Y: (438a/21) ve M: (327b/24) “(ليدد العروق), *li-yeddi'l-'urūk*” olarak bulunmaktadır. İkisinin de aynı anlama geldiği söylenebilir (Ç.N).
- v B: (457/11) (غامض) olarak bulunmakta, İ: (212/23) bulunmamakta, Y: (438a/24) ve M: (327b/26) (غائر) olarak bulunmaktadır.
- vi B: (457/11) ve İ: (212/25) bulunmakta, Y: (438a/25) ve M: (327b/27) bulunmamaktadır.
- vii B: (457/15) “الموضع” olarak, İ: (213/1), Y: (438a/26) ve M: (327b/29) “المبضع” olarak bulunmaktadır.
- viii B: (457/15), İ: (213/1-2), Y: (438a/27) bulunmakta, M: (327b/29) bulunmamaktadır.
- ix B: (457/15-16) bulunmakta, İ: (213/2), Y: (438a/27) ve M: (327b/29) bulunmamaktadır.
- x Bu cümle B: (257/25) bulunmamakta, İ: (213/11-12), Y: (438b/4-5) ve M: (328a/2) bulunmaktadır.
- xi B: (457/28) bulunmamakta iken, İ: (213/16-17), Y: (438b/8) ve M: (328a/5) bulunmaktadır.
- xii B: (457/29) “(اندمال), *indimāl: yaranın/hastanın iyileşmesi*” olarak bulunmakta iken, İ: (213/18), Y:(438b/9) ve M: (328a/7) “(التحام), *iltihām: yaranın kapanması, iyileşmesi, birbirine yapışmak, kenetlenmek, birbirine kaynaşmak*” olarak bulunmaktadır.
- xiii “(ما بين), *ma-beyn: ikisinin ortası, arasında, (tıp) gedik, çatlak, yarık, açıklık*”. B: (458/10) bulunmakta, İ: (214/7), Y: (438b/18) ve M: (328a/16) bulunmamaktadır.
- xiv “(الآخر), *el-āḥar: öbür, başka, farklı, diğer*” B: (458/16) bulunmakta, İ: (214/14), Y: (438b/22) ve M:(328a/21) bulunmamaktadır.
- xv “*kafadaki kan alınan damarlara*” şeklinde bir ifade B: (458/17) bulunmakta, İ: (214/15), Y:(438b/23) ve M: (328a/21) bulunmamaktadır. Hatalı yazılmış olduğu değerlendirildiği için çeviri metnine konulmamıştır (Ç.N).
- xvi “(الرنبة الانف), *ernebetu'l-enfi: burun ucundaki damar*” B: (458/18) bulunmamakta, İ: (214/16), Y:(438b/24) ve M: (328a/22) bulunmaktadır.
- xvii Bu cümle B: (458/19) bulunmamakta, İ: (214/17), Y: (438b/24) ve M: (328a/23) bulunmaktadır.
- xviii Bu cümle B: (458/21) bu şekilde bulunmaktadır ve diğer nüshalardan İ: (214/20), Y: (438b/26) ve M:(328a/24) farklıdır.
- xix Bu cümle B: (458/23) bu şekilde bulunmaktadır ve diğer nüshalardan İ: (214/22), Y: (438b/27) ve M:(328a/26) farklıdır.
- xx Bu cümle B: (458/29), İ: (215/4), Y: (439a/3) bulunmakta iken, M: (328a/30) bulunmamaktadır.
- xxi B: (459/4) “(وثنق), *sağlamlaştırma*” olarak bulunmakta iken, İ: (215/12), Y: (439a/8) ve M: (328b/3) “(سوق), ...-e sürmek” olarak bulunmaktadır.
- xxii B: (459/14) bulunmakta, İ: (215/21), Y: (439a/15) ve M: (328b/9) bulunmamaktadır.
- xxiii B: (459/18), Y: (439a/17-18) ve M: (328b/12) bulunmakta, İ: (215/25) bulunmamaktadır.
- xxiv B: (459/22) bulunmamakta, İ: (216/4), Y: (439a/20) ve M: (328b/15) bulunmaktadır.
- xxv B: (459/23) “(عريان), *uryān: tüysüz, çıplak, sade, soyunuk, elbisesiz*” olarak bulunmakta iken, İ:(216/5), Y: (439a/21) ve M: (328b/15) “(ازعر), *ez'aru: seyrek tüylü/saçlı*” olarak bulunmaktadır.
- xxvi B: (459/28), Y: (439a/24) ve M: (328b/20) bulunmakta, İ: (216/9) bulunmamaktadır.
- xxvii B: (460/1) ve M: (328b/24) “(احشاء), İ: (216/16) ve Y: (439a/28) “(أجسام) olarak bulunmaktadır.
- xxviii B: (460/1) “(أمراض), İ: (216/15), Y: (439a/28) ve M: (328b/24) “(اورام) olarak bulunmaktadır. Devamındaki cümleden anlaşılacağı üzere çeviride “اورام/şişlik” olarak kullanılmıştır (Ç.N).
- xxix B: (460/4) bulunmamakta, İ: (216/19), Y: (439b/1) ve M: (328b/26) bulunmaktadır.
- xxx B: (460/10) ve Y: (439b/5) “doksan”, İ: (216/25) ve M: (328b/31) “yetmiş” olarak bulunmaktadır. Arapça da doksan ve yetmiş'in noktasız yazılımları birbirine çok benzemektedir. Eserin dört nüshası karşılaştırılırken kelimelerde noktalama hatalarının olduğu tespit edilmiştir. Noktalama hataları sonucu farklı anlama gelen kelimelerin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bundan dolayı tercüme sırasında bunlara dikkat edilmeye ve en doğru anlamı veren kelimelerin kullanılmasına çalışılmıştır. Burada da “yetmiş” olarak kullanılmıştır (Ç.N).
- xxxi B: (460/16) bulunmakta, İ: (217/6), Y: (439b/9) ve M: (329a/2) bulunmamaktadır.
- xxxii Eserin başka bir nüshasında “otuz üç” olarak geçtiği belirtilmektedir. Yapılan açıklamalardan da toplamda “otuz iki” adet kan alınabilecek damar olduğu tespit edilmiştir (Ç.N).

Kaynaklar

1. Markatos K, et al. Paul of Aegina (625-690): His Work and His Contribution to Neurologic Surgery: Trephinations and Laminectomies in the Dark Ages, *World Neurosurg* 2018; 09: 338-341.
2. Missios S, Bekelis K, Roberts DW. Neurosurgery in the Byzantine Empire: The Contributions of Paul of Aegina (625-690 AD). *J Neurosurg* 2014;120(1):244-9.
3. Tsoucalas G, et al. Paul of Aegina (c. 7th Century AD): Introducing in the Surgical Operating Theatre of the Era an Innovative Tonsillectomy With a Forceps Under the Sunlight, *Surg Innov* 2016;23(1):102-3.
4. Markatos K, et al. Paul of Aegina (ca 625-690 AD), His Work and His Contribution to the Treatment of Spine Disorders: The First Routine Laminectomy in the Recorded History, *Rest Hist Med* 2017;6 (1).
5. Okka B. Aeginali Paul: Bizans Döneminde Ünlü Bir Cerrah ve Tıp Doktoru, *Genel Tıp Derg* 2015;25(1):33-39.
6. Gürünlüoğlu R, Gürünlüoğlu A. Paulus Aegineta, A Seventh Century Encyclopedist and Surgeon: His Role in The History of Plastic Surgery, The Department of Plastic and Reconstructive Surgery, *Plast Reconstr Surg* 2001;108(7):2072-9.
7. Bayat AH. *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları; 2010. p:144.
8. Gürünlüoğlu R, Gürünlüoğlu A. Paul of Aegina: Landmark in Surgical Progress, *World J Surg* 2003;27: 18-25.
9. Goodrich JT. History of Spine Surgery in the Ancient and Medieval Worlds, *Neurosurg Focus* 2004;6(1):1-13.
10. Jang K, Rosenfel JV, Leva AD. Paulus of Aegina and the Historical Origins of Spine Surgery, *World Neurosurgery* 2020;133:291-301.
11. Salazar CF. *Getting the Point; Paul of Aegina on Arrow Wounds*, *Sudhoffs Archiv*, Bd.82, H.2, Pub. By: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH, Sitz Stuttgart; 1998. pp: 171.
12. Adams F. Editor's Preface. In: *The Seven Books of Paulus Aegineta, Translated from Greek, With a Commentary Embracing a Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all Subjects Connected with Medicine and Surgery by Adams F*, in Three Volumes, Vol. I, London: Sydenham Society;1844. pp: (ix-xx).
13. Aciduman A. İbn-i Sina, Ebu'l-Kasım Ez-Zehravi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirurji, *Doktora Tezi*, Ankara: 2005. p:19
14. Aciduman A, Aşık Ç. 'Alî b. el-'Abbâs el-Mecûsî'nin Kâmilü's-Şinâ'atî't-Ṭibbiyye (Kitâbu'l-Melikî) Adlı Ünlü Eserinde Gebelerin ve Çocukların Tedbiri Üzerine, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2017;60: 64-81.
15. Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a (3. Makale ve 4. Makalenin 6. Babına Kadar). *İnceleme-metin-Dizin-Tıpkıbasım (Hazırlayan: Bölen T)*. İstanbul: Kesit Yayınları; 2014. p:13-6.
16. Zargaran A, et al. Haly Abbas (949-982 AD), *J Neurol* 2013;260:2196-7.
17. Castiglioni A. *A History of Medicine*, 2nd ed, Translated from the Italian and edited by Krumbhaar EB. New York: Alfred A. Knopf; 1958. p:270.
18. Ağırakça A. *İslam Tıp Tarihi [Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar]*, İstanbul: Çağdaş Basın Yayın Ltd. Şti; 2004. p:185.
19. Dalfardi B, Nezhad GSM, Mehdizadeh A. How Did Haly Abbas Look at The Cardiovascular System, *Internal Journal of Cardiology* 2014;172: 36-39.
20. Erdemir AD. Ali b. Abbas El-Mecûsi Maddesi, *İslam Araştırmaları Merkezi, İslam Ansiklopedisi Cilt 2*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 1989. pp:379-380.
21. Karlığa B, Kazancıgil A. Alî İbn Abbâs El-Mecûsî ve "Kitâbü'l Melikî", İstanbul: *Tıp Tarihi Araştırmaları* 6; 1996. pp: 23-46.
22. Aciduman A, et al. Account of Haly Abbas Regarding The Managment of Hydrocephalus in Children: A Text from Medieval Times, *World Neurosurgery* 2014;82(6):E791-E796.
23. Campbell D. *Arabian Medicine and Its Influence On The Middle Ages*, Reprinted from the edition of 1926, London, Vol. 1. New York: AMS Press Inc; 1973. pp:74-5, 132.
24. Belen D, Aciduman A. A Pioneer From The İslamic Golden Age: Haly Abbas And Spinal Traumas in This Work, *The Royal Book, J Neurosurg Spine* 2006; 5: 381-3.
25. Sarton G. *Introduction to the History of Science*, Reprinted, Vol. 1. Baltimore: The Williams & Wilkins Company; 1953. pp:677-8.
26. Shayeb M. Causes of Obstructed Labor as Written in The Complete Medical Art "Kamil al-Sinaa al-Tibbiya" by Ali İbn al-Abbas al-Majusi, *JISHIM* 2009-2010;8-9: 82-5.
27. Leonardo RA. *History of Surgery*. New York: Froben Press; 1943. pp:91.
28. Brockelmann C. *History of the Arabic Written Tradition*, Vol.1, Translated by Joep Lameer with a Preface by Jan Just Witkam, Leiden/Boston; 2016. pp:238.
29. 'Ali b. el-'Abbâs el-Mecûsî. Kâmilü's-Şinâ'atî't-Ṭibbiyye, Cilt 2. Kahire (Bulâk): el-Matba'atu'l-Kubrâ el-'Âmire; 1294/1877. pp:456-460.
30. 'Alî İbn al-'Abbâs al-Majûsî. *The Complete Medical Art-Kâmil al-Şinâ'a al-Ṭibbiya*, Part 2, Second half, Edited by Sezgin F, Series C: Facsimile Editions, Volume 16,3, Reproduced from MS A.Y. 4713a, İstanbul University Library, Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, Frankfurt am Main;1985. pp: 212-7.
31. 'Ali b. el-'Abbâs el-Mecûsî. *Kitabu Kâmilü's-Sinâ'atî't-Ṭibbiyye: el-ma'rûf bi'l-Melikî [The Complete Art of Medicine]*. [Internet] [cited 2016 Sep 17]. Available from: <https://www.wdl.org/ar/item/9716/>
32. 'Alî İbn al-'Abbâs al-Majûsî. *Kitâbu'l-Melikî [Arapça]*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Murad Molla Koleksiyonu, No. 1482.; 1292. pp:327b-9a.
33. Redhouse JW. *Turkish and English Lexicon*, New Edition by Sir James W. Redhouse, 5th Ed., İstanbul: Çağrı Yayınları; 2015.
34. Sarı M. *El- Mevârid Arapça- Türkçe Lûgat*, İstanbul: Bahar Yayınları; 1982.
35. Devellioğlu F. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle*, 18. Baskı (Yayına hazırlayan: Güneş AS). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları; 2001.
36. Güneş K. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları; 2011.
37. Feneis H. *Uluslararası Adlandırmaya Göre Resimli Anatomi Sözlüğü*, (Çeviren: ÜLKER S), Ankara: İnkılâp Kitabevi; 1993.

38. Paulus Aegineta. The Seven Books of Paulus Aegineta, Translated from Greek, With a Commentary Embracing a Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians on all Subjects Connected with Medicine and Surgery by Adams F, in Three Volumes, Vol. II, London: Sydenham Society; 1846. pp: 316-324.
39. Kuş Ö. 'Alī b. el-'Abbās el-Mecūsī'nin Kāmilu's-Şinā'ati't-Ṭıbbiyye Adlı Eserinde Cerrahi Tedavi Uygulamaları ve Tıp Tarihindeki Yeri, Doktora Tezi; 2020. pp: 50-9, 286-291.
40. Kuş Ö, Aciduman A. 'Alī b. Rabben e't-Ṭaberī'nin Firdevsu'l-Hikme fī't-Ṭıbb adlı eserinde kan alma üzerine. Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi 2020;10(3):336-345.
41. Ebū Bekr Muḥammed b. Zekerıyyā er-Rāzī. El-Manşūrī fī't-Ṭıbb, Şerḥ ve taḥkīk ve ta'līk: ed-Duktūr Ḥāzım el-Bekrī eş-Şiddikī, El-Kuveyt: Et-Tab'atu'-Ulā, Menşūrāt Ma'hadī'l-menḥūṭātī'l-'Arabiyye; (1408 H/1987).pp: 324-331.
42. Albucasis. On Surgery and Instruments, A Definitive Edition of the Arabic Text with English Translation and Commentary (Çevirenler: Spink, M.S., ve Lewis G.L.), London: The Wellcome Institute of the History of Medicine; 1973.pp:624-655.
43. Ebu'l-Ḳāsım Ez-Zehrāvī. KİTAB et- TASRİF li men ACİZE an et-TA'lif (Cerrahi ve Cerrahi Aletler Üzerine), (Çeviren: Esin KAHYA), Ankara: Nobel Tıp Kitabevi; 2019.pp:195-203.
44. Ortuğ G. İbni Sīnā'nın "Kan Alınacak Damaralar" Risalesi Üzerine Bir Bakış, Uluslararası İbni Sīnā Sempozyumu Bildirileri, Ayrı Basım: Milli Kütüphane; 1983.pp: 257-273.
45. Ünver AS. İbni Sīnā'nın Kan alınacak Damarlar Risalesi, Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi 1937;7: 36-50.
46. İbn-i Sīnā. El-Kānūn fī't-Ṭıbb, Birinci Kitap, (Çeviren: Kâhya, E), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi; 1995. pp:320-333.